

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมปริทัศน์

2.1 แนวคิดทฤษฎี

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับดุลบัญชีเดินสะพัด

บัญชีเดินสะพัด (Current Account) เป็นส่วนประกอบหนึ่งของดุลการชำระเงิน (Balance of Payment) ซึ่งเป็นบัญชีที่บันทึกธุรกรรมทางเศรษฐกิจ ระหว่างผู้มีถิ่นฐานถาวรในประเทศหนึ่งกับผู้มีถิ่นฐานอย่างถาวรในประเทศอื่นๆ ในรอบเวลาที่กำหนดซึ่งมักมีระยะเวลา 1 ปี โดยทั่วไปธุรกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการไหลเข้าออกของเงินตราต่างประเทศมี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือการค้า และการลงทุน รายการเกี่ยวกับการค้าจะถูกบันทึกอยู่ในบัญชีเดินสะพัด และรายการเกี่ยวกับการลงทุนจะถูกบันทึกอยู่ในบัญชีทุน (Capital Account)

องค์ประกอบของบัญชีเดินสะพัดแยกออกได้เป็น 3 ส่วนคือ ดุลการค้า ดุลบริการ และดุลเงินโอน

- 1) ดุลการค้า (Trade Account) รายการที่บันทึกในดุลการค้าได้แก่ การซื้อสินค้าจากต่างประเทศ และการส่งสินค้าไปจำหน่ายต่างประเทศ รายการนำเข้าและส่งออกสินค้านี้มักจะเป็นรายการที่มีมูลค่ามากที่สุดในการบัญชีเดินสะพัด และการเปลี่ยนแปลงในดุลการค้าก็มักทำให้ดุลบัญชีเดินสะพัดเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกันอยู่เสมอ
- 2) ดุลบริการ (Service Account) เป็นบันทึกรายการที่คนในประเทศให้บริการแก่ หรือรับบริการจากชาวต่างชาติ ตัวอย่างการบริการที่สำคัญๆ ที่ถูกบันทึกอยู่ในดุลบริการได้แก่ การท่องเที่ยว การขนส่ง การประกันภัย นายหน้า ที่ปรึกษา การธนาคาร
- 3) ดุลเงินโอน (Unilateral Transfer) เป็นบันทึกรายการโอนเงินหรือสิ่งของให้แก่ชาวต่างชาติ เช่น เงินหรือสิ่งของบริจาค การให้ความช่วยเหลือของรัฐบาลของประเทศใดประเทศหนึ่งต่อประเทศอื่นๆ

การจัดทำดุลบัญชีเดินสะพัด ทำให้รู้สถานะทางเศรษฐกิจในด้านที่เกี่ยวข้องต่างประเทศได้ชัดเจนขึ้น ดุลบัญชีเดินสะพัดถือเป็นเครื่องบ่งชี้ดุลยภาพภายนอกของประเทศ ซึ่งการขาดดุลยภาพภายนอกนี้ก็สามารถส่งผลให้เกิดความผันผวนของเศรษฐกิจได้ ขึ้นอยู่กับขนาดและระยะเวลาของความไม่สมดุลนั้น ดุลบัญชีเดินสะพัดจึงถือเป็นดัชนีชี้ภาวะเศรษฐกิจมหภาคที่สำคัญอันหนึ่ง และการศึกษาดุลบัญชีเดินสะพัดยังเป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศให้เหมาะสมอีกด้วย

นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสนใจในการศึกษาดุลบัญชีเดินสะพัดมาโดยตลอด และผลของความพยายามศึกษาทำให้เกิดแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับดุลบัญชีเดินสะพัดที่แตกต่างหลากหลายออกไป การศึกษาดุล

บัญชีเดินสะพัดสามารถมองได้หลายด้าน ในด้านที่คุ้นเคยกันคืออาจมองว่าดุลบัญชีเดินสะพัดคือผลต่างระหว่างมูลค่าการส่งออกและนำเข้าสินค้าและบริการ ในอีกด้านหนึ่งดุลบัญชีเดินสะพัดคือส่วนต่างระหว่างการออมและการลงทุน หรือเป็นผลผลิตส่วนที่เกินจากการดูดซับภายในประเทศ (Domestic Absorption) นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาในมิติระหว่างเวลา (Intertemporal Dimension) ก็ได้กล่าวคือดุลบัญชีเดินสะพัดเป็นการเปลี่ยนแปลงในสต็อกของสินทรัพย์ต่างประเทศ (Foreign Asset) เมื่อเทียบกับช่วงเวลาที่แล้ว และการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดเป็นการนำเข้าการบริโภคในปัจจุบันและส่งออกการบริโภคในอนาคต เนื่องจากมุมมองต่อดุลบัญชีเดินสะพัดมีหลายด้าน การเลือกใช้กรอบความคิดที่แตกต่างกันย่อมมีผลต่อวิธีการศึกษาและคำตอบที่จะได้รับ ทั้งนี้การจะเลือกกรอบความคิดใดขึ้นอยู่กับความต้องการว่าจะพิจารณาด้านใดของเศรษฐกิจ

2.1.2 ทฤษฎีทางการค้าระหว่างประเทศ

ดุลบัญชีเดินสะพัดคือบันทึกธุรกรรมด้านการค้ากับต่างประเทศ ดังนั้นการศึกษาดุลบัญชีเดินสะพัดจึงไม่อาจข้ามการกล่าวถึงทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศไปได้ ทฤษฎีการค้าเบื้องต้นที่สุดที่กล่าวถึงคือทฤษฎีความได้เปรียบในการผลิต ซึ่งกล่าวว่าประเทศต่างๆ สามารถค้าขายกันได้เพราะมีความสามารถในการผลิตสินค้าแต่ละชนิดแตกต่างกันออกไป ประเทศที่ผลิตสินค้าชนิดหนึ่งได้ดีกว่าประเทศอื่นก็จะพูดได้ประเทศนั้นมีความได้เปรียบในการผลิตสินค้าชนิดดังกล่าว ความได้เปรียบนี้อาจเกิดเนื่องมาจากความแตกต่างกันในผลผลิตภาพของแรงงาน (Labor Productivity) ตามทฤษฎีการค้าของของริคาโด (Ricardo's Theory) หรือความแตกต่างกันในปัจจุบันการผลิตของแต่ละประเทศมีอยู่มาก (ทุนและแรงงาน) ตามทฤษฎีเฮคเซอร์-โอห์ลิน (Heckscher-Ohlin Theory) ด้วยแบบจำลองอย่างง่ายซึ่งมีประเทศ 2 ประเทศ สินค้าเพียง 2 ชนิด และปัจจัยการผลิตหนึ่งหรือสองชนิด ทฤษฎีความได้เปรียบก็มีพลังในการอธิบายการค้าระหว่างประเทศได้อย่างชัดเจน

ความสามารถในการผลิตที่แตกต่างกัน ทำให้การค้าระหว่างประเทศเกิดขึ้นได้ ไม่ว่าจะประเทศหนึ่งจะมีความได้เปรียบประเทศอื่นอย่างสมบูรณ์ (Absolute Advantage) หรือมีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) ก็ตาม โดยที่แต่ละประเทศเลือกผลิตแต่สินค้าที่ตนมีความได้เปรียบ (ผลิตได้ดีกว่า มีต้นทุนต่ำกว่า) แล้วนำสินค้าที่ผลิตขึ้นมาแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน จะทำให้ทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้รับประโยชน์จากการค้า กล่าวคือมีสินค้าให้บริโภคมากกว่าในกรณีที่แต่ละประเทศจะผลิตสินค้าเพื่อบริโภคเองทั้งสองชนิด

ทฤษฎีการค้าโดยความได้เปรียบนี้ เป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงความสามารถในการอธิบายทิศทางการค้าระหว่างประเทศตามที่เกิดขึ้นจริงๆ มีทั้งการตั้งข้อสังเกต และพยายามทดสอบด้วยข้อมูลจริง (Empirical Test) ทั้งทฤษฎีการค้าของริคาโด และทฤษฎีของเฮคเซอร์-โอห์ลิน มากมายหลายครั้ง ผลการทดสอบมีทั้งสนับสนุนและคัดค้านทฤษฎีดังกล่าว รวมทั้งยังนำไปสู่การพยายามอธิบายการค้าระหว่างประเทศด้วยทฤษฎีการค้าในแนวทางอื่นๆ อีกด้วย อาทิ

ทฤษฎีทักษะแรงงาน (Human Skill Theory) ซึ่งเสนอโดย โดนัลด์ คีซิง (Donald Keesing, 1965; 1966)¹ กล่าวว่าควรแบ่งประเภทของแรงงานออกตามทักษะเป็น แรงงานฝีมือ และแรงงานไร้ฝีมือ และควรนำเรื่องทักษะของแรงงานมาร่วมพิจารณาในการกำหนดทิศทางการค้าด้วย เนื่องจากสินค้าแต่ละชนิดต้องการแรงงานที่มีทักษะแตกต่างกัน สินค้าบางชนิดต้องการใช้แรงงานที่มีฝีมือสูงในการผลิต และสินค้าบางชนิดก็สามารถผลิตได้โดยแรงงานไร้ฝีมือ ประเทศที่มีแรงงานมีฝีมือมากเมื่อเทียบเป็นสัดส่วนกับแรงงานไร้ฝีมือก็จะมีรายได้เปรียบในการผลิตสินค้าที่ต้องการแรงงานฝีมือเข้มข้น ทฤษฎีของคีซิงนี้พยายามที่จะตอบคำถามต่อข้อสังเกตของลีโอท็อฟ (Leontief Paradox) ที่มีต่อทฤษฎีการค้าของเฮคเซอร์-โอห์ลีนโดยตรง

ศาสตราจารย์ลินเดอร์ (Linder, 1961)² ได้เสนอแนวทางการอธิบายการค้าด้วยทฤษฎีความคล้ายของรสนิยม (Similarity of Preferences Theory) ซึ่งกล่าวว่า ในแต่ละประเทศ ผู้ผลิตจะพยายามผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคภายในประเทศของตน อย่างไรก็ตามความต้องการของผู้บริโภคไม่ได้เหมือนกันทุกคน และสินค้าชนิดเดียวกัน แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันก็ให้ความพึงพอใจต่อผู้บริโภคแต่ละคนไม่เหมือนกัน การค้าระหว่างประเทศเปิดโอกาสให้ผู้บริโภคได้เลือกสินค้าหลากหลายชนิดมากขึ้น ลินเดอร์กล่าวว่าการค้าระหว่างประเทศมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นระหว่างประเทศที่มีความคล้ายคลึงกัน เพราะประเทศที่ประชากรมีมาตรฐานการครองชีพใกล้เคียงกันก็จะบริโภคสินค้าประเภทเหมือนกัน ซึ่งจะนำไปสู่การค้าระหว่างประเทศที่ร่ำรวยด้วยกัน และประเทศที่ยากจนก็ค้าขายกันเอง และทฤษฎีของลินเดอร์ยังเป็นคำอธิบายของการค้าระหว่างประเทศในอุตสาหกรรมเดียวกัน (Intraindustry Trade) ที่ปรากฏให้เห็นมากในปัจจุบันด้วย

ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศในระยะหลังมักนำเอาเรื่องการลงทุนระหว่างประเทศเข้ามาช่วยอธิบายทิศทางการค้าด้วย เนื่องจากเชื่อว่าการลงทุนระหว่างประเทศเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากต่อการกำหนดทิศทางการค้าของประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนโดยตรงซึ่งเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างมากนับตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ทฤษฎีเกี่ยวกับการค้าและการลงทุนที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีวัฏจักรผลิตภัณฑ์ (Product Cycle), ทฤษฎีของโคจิม่า (Kojima), ทฤษฎีการกระจายการผลิต (Globalization of Production) และทฤษฎีห่านบิน (Flying Geese)³

¹ รายละเอียดอ่านได้ใน Donald Keesing, "Labor skills and international trade : Evaluating many trade flows with a single measuring device", *Review of Economics and Statistics* (August 1965) และ Donald Keesing, "Labor skill and comparative advantage", *American Economic Review* (May 1966) : 249-258.

² Stefan Linder, *An essay on trade and transformation* (New York : John Wiley and Sons, 1961)

³ บทบรรยายเกี่ยวกับทฤษฎีทั้ง 4 นี้ นำมาจาก สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, *สู่ทางและโอกาสการส่งออกและผลกระทบจากการมีเขตการค้าเสรีอาเซียน : รายงานหลักเล่มที่ 1 ผลกระทบต่อเศรษฐกิจมหภาค การค้า และการลงทุนจากต่างประเทศ* (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2539) หน้า 153-155

ทฤษฎีวิวัฏจักรผลิตภัณฑ์ (Product Cycle) ซึ่งเสนอโดยเวอร์นอน (Vernon, 1966)⁴ กล่าวว่าทิศทางของการลงทุนโดยตรง (FDI) และการค้าระหว่างประเทศของผลิตภัณฑ์หนึ่งขึ้นอยู่กับระดับของ Product Cycle ของผลิตภัณฑ์นั้น โดยให้ความเห็นว่าในระยะแรกที่ผลิตภัณฑ์นั้นถูกคิดค้นและประดิษฐ์ใหม่ๆ ประเทศผู้ผลิตจะเริ่มใช้ในประเทศของตนเองก่อน และจะส่งออกในเวลาต่อมาเมื่อผลิตภัณฑ์นั้นได้รับความนิยม ในช่วงเวลานี้ประเทศผู้ผลิตจะมีอำนาจผูกขาดในการผลิตสินค้านั้นเพราะเป็นผู้รู้เทคโนโลยีในการผลิตแต่เพียงผู้เดียว ในเวลาต่อมาเมื่อความต้องการของผลิตภัณฑ์นั้นได้รับความนิยมมากขึ้นในประเทศผู้นำเข้า ผู้ผลิตอาจจะย้ายการผลิตหรือไปลงทุนในประเทศนำเข้าก็ได้ถ้าตลาดในประเทศนั้นมีขนาดใหญ่พอที่จะเกิดการประหยัดจากขนาดและมีสิทธิประโยชน์อื่นๆ เช่น การปกป้องตลาดโดยการใช้ภาษีสินค้านำเข้า และต้นทุนการผลิตที่ต่ำในประเทศที่นำเข้า ในเวลาต่อมาประเทศนำเข้าบางประเทศอาจจะเรียนรู้เทคโนโลยีในการผลิตและสามารถผลิตผลิตภัณฑ์นั้นได้เอง ก็อาจจะทำการผลิตและนำไปสู่การส่งออกไปประเทศอื่นในที่สุด ซึ่งการกระทำนี้เป็นการลดส่วนแบ่งของตลาดของผู้ที่คิดค้นผลิตภัณฑ์ ในที่สุดประเทศแรกที่คิดค้นผลิตภัณฑ์อาจจะเป็นผู้นำเข้าผลิตภัณฑ์นั้นเสียเอง เนื่องจากมีต้นทุนการผลิตที่สูงกว่านำเข้า

ทฤษฎีของโคจิมา (Kojima, 1978)⁵ พยายามจะเชื่อมโยง FDI ของญี่ปุ่นกับการส่งออกของประเทศที่ได้รับการลงทุน โดยโคจิมาได้มองสิ่งจูงใจในการลงทุนออกเป็น 4 แบบคือ เพื่อให้ทรัพยากรในประเทศที่รับทุนเพื่อขายในตลาดของประเทศที่รับทุน เพื่อใช้แรงงานที่มีราคาถูกในประเทศที่รับทุน และการลงทุนเพื่อสร้างอำนาจในการผูกขาด (Oligopolistic Power) การลงทุนที่ต้องการใช้แรงงานในประเทศที่รับทุนจะสนับสนุนการค้าระหว่างประเทศ

ทฤษฎีการกระจายผลิตภัณฑ์ (Globalization of Production) โยงทิศทางการค้าและการลงทุนจากต่างประเทศกับระดับวัฏจักรของผลิตภัณฑ์นั้น ทฤษฎีนี้ได้เน้นว่าการผลิตสินค้าใดสินค้าหนึ่งจะประกอบด้วยชิ้นส่วนที่ใช้ในการผลิตซึ่งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผลิตภัณฑ์ เช่น รถยนต์ก็มีส่วนประกอบค่อนข้างมากหลายร้อยชิ้น เนื่องจากปัจจุบันการลงทุนระหว่างประเทศทำได้ง่ายขึ้น การผลิตจะเน้นประสิทธิภาพในการผลิตและต้นทุนการผลิตเป็นหลัก ดังนั้นบริษัทข้ามชาติต่างๆ ก็สามารถเลือกที่จะลงทุนในประเทศที่จะผลิตชิ้นส่วนของผลิตภัณฑ์นั้นๆ โดยมีคุณภาพที่ได้มาตรฐานและต้นทุนต่ำที่สุด หลังจากนั้นก็จะนำเข้าชิ้นส่วนต่างๆ มาประกอบเป็นสินค้าสำเร็จรูปหรือสินค้าระดับกลางที่สูงขึ้นไป การผลิตแบบนี้จะทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุดเพื่อแข่งขันกับผู้ผลิตรายอื่นๆ ในตลาดโลก

ทฤษฎีการกระจายการผลิต (Globalization of Production) นี้ อธิบายการเชื่อมโยงการผลิตของผลิตภัณฑ์ต่างๆ ได้ดี และแสดงให้เห็นว่าเงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการแบ่งงาน (Division of Labor) ระหว่างประเทศตามความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ (Comparative

⁴ R. Vernon, "International investment and international trade in the product cycle," *Quarterly Journal of Economics* 80 (May 1966) : 190-207.

⁵ Kiyoshi Kojima, *Direct foreign investment : A Japanese model of multinational business operations* (London : Croom Helm, 1978).

Advantage) อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้ก็ยังมีจุดอ่อนอยู่อย่างน้อยสองประการคือ ประการแรกทฤษฎีนี้สามารถอธิบายเฉพาะการแบ่งงานตามแนวตั้ง (Vertical Division of Labor) ของส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์เดียวกัน ประการที่สองก็คือทฤษฎีนี้ไม่สามารถอธิบายรูปแบบของเงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) ต่อการย้ายการผลิตผลิตภัณฑ์หนึ่งจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งได้ ซึ่งลักษณะการย้ายฐานการผลิตจะทำงานเป็นแบบลูกโซ่ เช่น การย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์ในทวีปเอเชีย

ทฤษฎีห่านบิน (Flying Geese) อธิบายการแบ่งงานระหว่างประเทศโดยใช้เงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) เป็นเครื่องมือ โดยเปรียบเทียบกับการบินของฝูงห่านคือตัวที่บินเร็วที่สุดจะนำหน้าตัวที่บินช้า เร็วรองลงมาที่อยู่อันดับสองไปเรื่อยๆ แต่ถ้าตัวที่นำหน้าเกิดบินช้ากว่าตัวข้างหลัง ตัวข้างหลังก็จะบินแซงหน้า และตัวที่เคยอยู่ข้างหน้าก็จะมาบินอยู่ข้างหลัง การผลิตของประเทศต่างๆ ก็สามารถจะอธิบายได้คล้ายๆ กับการบินของฝูงห่านกล่าวคือ ประเทศที่มีเทคโนโลยีสูงก็มีค่าจ้างสูงและผลิตสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มสูงและใช้เทคโนโลยีระดับสูงกว่าประเทศอื่นๆ ประเทศที่ระดับเทคโนโลยีรองลงมาก็ผลิตสินค้าที่มีมูลค่าต่ำกว่าและระดับเทคโนโลยีที่ต่ำกว่า ลดหล่นไปตามลำดับ อย่างไรก็ตามในแง่พลวัตแล้ว ประเทศที่พัฒนาน้อยกว่าก็สามารถพัฒนาตัวเองและเข้ามาสู่การผลิตสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้นและเทคโนโลยีสูงขึ้นได้ และทดแทนประเทศที่เคยผลิตสินค้านั้นๆ ดังนั้นตามทฤษฎีนี้แล้ว FDI เป็นตัวแบ่งงานทั้งแนวดิ่ง (Vertical Integration) และตามแนวนอน (Horizontal Integration) ตามความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) ของแต่ละประเทศ

ทฤษฎีต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นการให้คำตอบกับคำถามที่ว่าการค้าระหว่างประเทศเกิดขึ้นมาได้อย่างไร และแต่ละประเทศจะผลิตอะไรและขายอะไร อย่างไรก็ตามยังมีคำถามเกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศรอคอยคำตอบของนักเศรษฐศาสตร์อยู่อีกมาก เป็นต้นว่า เมื่อเกิดการค้าขายระหว่างประเทศขึ้นมาแล้ว ทำไมบางประเทศจึงกลายมาเป็นผู้ซื้อมากกว่าผู้ขาย ในขณะที่บางประเทศกลายมาเป็นผู้ขายมากกว่าผู้ซื้อ ซึ่งเรื่องดังกล่าวก็มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเรื่องที่ว่า จะผลิตอะไรและขายอะไร ดังนั้นในส่วนต่อไปจากนี้จะเป็นการสำรวจงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความไม่สมดุลของดุลการค้าระหว่างประเทศที่ว่านี้

2.2 วรรณกรรมปริทัศน์

ความไม่สมดุลในบัญชีเดินสะพัด เป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของนักเศรษฐศาสตร์และผู้กำหนดนโยบายของประเทศมาเป็นเวลานาน และทุกประเทศต่างก็เคยประสบกับความไม่สมดุลนี้กันมาแล้วทั้งสิ้น การขาดดุลบ้างและเกินดุลบ้างสลับกันไปเป็นเรื่องปกติของการค้าระหว่างประเทศ แต่การขาดดุลอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเวลานานจะก่อผลเสียต่อเศรษฐกิจมหภาคได้ ในขณะที่การเกินดุลอย่างต่อเนื่อง (มีประเทศจำนวนไม่มากที่มีลักษณะเช่นว่านี้) หมายถึงการที่ประเทศยอมมีการบริโภคน้อยกว่าที่ตนผลิตได้ และยอมให้ต่างชาติมีโอกาสได้ใช้ทรัพยากรของตนอยู่ตลอดเวลา แต่การเกินดุลก็ยังเป็นปัญหาน้อยกว่าการขาดดุลอย่างต่อเนื่อง การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดเป็นการเพิ่มภาระหนี้ที่ประเทศจะต้องจ่ายในอนาคต และการขาดดุลเรื้อรังเป็นสัญญาณบ่งชี้ว่าระบบเศรษฐกิจมีระดับการบริโภคเกินกว่าความสามารถในการผลิตของตนเอง

ไม่ว่าจะเป็นประเทศพัฒนาแล้วหรือประเทศกำลังพัฒนา ต่างก็มีโอกาสประสบกับปัญหาการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดด้วยกันทั้งสิ้น คำถามหนึ่งที่นักเศรษฐศาสตร์พยายามหาคำตอบคือ อะไรทำให้เกิดการขาดดุลขึ้น ซึ่งคำตอบที่ได้มักแตกต่างกันออกไปตามประเทศที่ทำการศึกษาระหว่างเวลาของการศึกษา และเหตุการณ์ภายนอกที่เกิดขึ้นในเวลานั้น แซคส์ (Sachs, 1981) ได้ระบุถึงการขาดดุลของกลุ่มประเทศโออีซีดี (OECD -- Organization for Economic Co-operation and Development) ซึ่งมีระดับค่อนข้างคงที่มาตั้งแต่ทศวรรษ 1960 ว่าเป็นเพราะมีการลงทุนสูงในกิจกรรมอุตสาหกรรม ในขณะที่การออมภายในประเทศมีไม่เพียงพอ ยกเว้นในกรณีประเทศญี่ปุ่นและเยอรมนี ในขณะที่ คาน และไนท์ (Khan and Knight, 1983) ซึ่งศึกษาการขาดดุลของประเทศกำลังพัฒนาที่ไม่ได้ส่งออกน้ำมัน ในช่วงทศวรรษ 1970 อันเป็นช่วงที่เศรษฐกิจโลกได้รับผลกระทบจากวิกฤตน้ำมันอย่างหนัก ระบุว่าปัจจัยสำคัญของการขาดดุลในประเทศเหล่านี้คือสภาพการณ์ที่เลวลงในอัตราการค้า (Term of Trade) เพราะการนำเข้ามีราคาแพงขึ้นเนื่องจากวิกฤตน้ำมัน ไซดี (Zaidi, 1985) ระบุว่าตัวแปรในสมการเอกลักษณ์ของรายได้ประชาชาติ อันได้แก่ การออม การลงทุน และการใช้จ่ายของรัฐบาลเป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อดุลบัญชีเดินสะพัด รวมทั้งยังได้ทำการทดสอบความเป็นเหตุเป็นผล (Causality Test) แล้วสรุปว่าการออมและการลงทุนเป็นต้นเหตุของการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด ในขณะที่การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดไม่ได้เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในการออมและการลงทุน

ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1980 ความสนใจเกี่ยวกับสาเหตุของการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดได้มุ่งไปที่การใช้จ่ายของรัฐบาล เนื่องจากข้อสังเกตที่ว่า การขาดดุลของภาครัฐมักจะเกิดขึ้นควบคู่กับการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด หรือที่เรียกว่าการขาดดุลคู่ (Twin Deficit) ซึ่งประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน งานศึกษาของซัมเมอร์ส (Summers, 1986) และ บาร์โร (Barro, 1987) ต่างก็สรุปว่าการเปลี่ยนแปลงในดุลของรัฐบาลมีทิศทางไปในทางเดียวกันกับการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างมีนัยสำคัญ การศึกษาเรื่องนี้ได้รับความสนใจและมีการพัฒนาออกไปอีกมาก นอกเหนือไปจากการทดสอบด้วยสมการเดี่ยวๆ แล้ว ยังมีการสร้างระบบสมการในลักษณะแบบจำลองเศรษฐกิจมหภาคเพื่อดูผลของการเปลี่ยนแปลงในนโยบายการคลังต่อดุลบัญชีเดินสะพัดอีกด้วย ผู้ทำการศึกษาตามแนวทางดังกล่าวในกรณีของประเทศไทยมี กฤษณ์พล เลิศวิษุวัตต์ (2541) เป็นอาทิ

สำหรับผู้ที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลกระทบต่อดุลบัญชีเดินสะพัดในกรณีประเทศไทยมีอยู่ด้วยกันหลายราย เช่น วิภาวี สบายใจ (Wibawee, 1993) ซึ่งเน้นที่การใช้จ่ายของภาครัฐ และพงศ์ศักดิ์ ธรรมประพาสอัคร (2540) ซึ่งเน้นที่นโยบายภาษีศุลกากร อัตราแลกเปลี่ยน และการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศเป็นพิเศษ

นอกเหนือไปจากเรื่องปัจจัยกำหนดแล้ว การศึกษาดุลบัญชีเดินสะพัดในแนวทางอื่นก็ได้รับความสนใจจากนักเศรษฐศาสตร์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยเฉพาะในระยะหลังนี้ การศึกษาพฤติกรรมของดุลบัญชีเดินสะพัดได้รับความสนใจค่อนข้างมาก การศึกษาในแนวทางนี้ส่วนใหญ่มักใช้การวิเคราะห์โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ระหว่างเวลา (Intertemporal Framework) ตัวอย่างเช่น โกช และออสทรี (Ghosh and Ostry, 1995) ได้ทำการศึกษาพฤติกรรมของดุลบัญชีเดินสะพัดเมื่อเปรียบเทียบกับความผันผวนว่าจะมีลักษณะการปรับตัวเป็นไปตามทฤษฎีการรักษาระดับการบริโภค (Smoothing Consumption) หรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาออกมา

ยอมรับว่าดุลบัญชีเดินสะพัดมีการปรับตัวในลักษณะดังกล่าวจริง นอกจากนี้กรอบการวิเคราะห์ระหว่างเวลา (Intertemporal Framework) ยังถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ศึกษาความคงทน (Sustainability) ของการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดในประเทศต่างๆ อีกด้วย อาทิ มิลเลซี-เฟอเรตตี และเรซิน (Milesi-Ferretti and Razin, 1996) ซึ่งได้เพิ่มความเต็มใจจ่าย (Willingness to Pay) และความเต็มใจให้ยืม (Willingness to Lend) เข้าไปในแบบจำลองระหว่างเวลา (Intertemporal Model) เพื่อใช้ศึกษาความคงทนของการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด ส่วน ออสทรี (Ostry, 1997) ได้พยายามศึกษาการขาดดุลของประเทศอาเซียนในช่วงต้นทศวรรษ 1990 พบว่าประเทศในอาเซียนมีการกู้ยืมเพื่อการบริโภคไม่มาก “เกินไป” นัก เมื่อเทียบกับกลุ่มประเทศลาตินอเมริกา และยังได้ชี้ว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดอีก อันได้แก่โครงสร้างหนี้ของประเทศ ความยืดหยุ่นของนโยบายเศรษฐกิจมหภาค ประสิทธิภาพของการใช้เงินทุน รวมไปถึงความแข็งแกร่งของระบบธนาคารในประเทศด้วย

นอกจากนี้การทดสอบว่าประเทศใดประเทศหนึ่งจะประสบภาวะล้มละลาย (Insolvency) อันเนื่องมาจากการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดจำนวนมากได้หรือไม่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับความสนใจไม่น้อย การทดสอบมีแนวคิดหลักๆ คือ พยายามหาค่าปัจจุบัน (Present Value) ของรายได้ที่จะได้รับการส่งออกในอนาคต โดยอาศัยเครื่องมือทางเศรษฐมิติ แล้วนำมาพิจารณาว่าจะสามารถจ่ายสต็อกของหนี้ในปัจจุบันได้หรือไม่ ผู้ทำการศึกษาในแนวทางดังกล่าวมี อาทิ เชฟริน และวู (Sheffrin and Woo, 1990) ฮัสเต็ด (Husted, 1992) และลีชแมน และทอร์ป (Leachman and Thorpe, 1998)

อย่างไรก็ดี มีนักเศรษฐศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเห็นว่าการที่จะเข้าใจการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดควรมุ่งความสนใจไปที่โครงสร้างของเศรษฐกิจ รวมไปถึงโครงสร้างการนำเข้าและการส่งออกมากกว่า จากการพิจารณาการนำเข้าและส่งออกของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่พบว่า สินค้าส่งออกของประเทศเหล่านี้มักเป็นสินค้าเกษตรหรือวัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรตามธรรมชาติ ในขณะที่การนำเข้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าทุนและสินค้าขั้นกลาง ความพยายามพัฒนาภาคอุตสาหกรรมทำให้ประเทศซึ่งเคยเป็นประเทศเกษตรกรรมมาก่อนเหล่านี้ต้องพึ่งพาทรัพยากรต่างชาติในการพัฒนาประเทศมาก

กรอบการวิเคราะห์บทบาทของทุนจากภายนอกที่มีต่อการพัฒนาประเทศถูกพัฒนาขึ้นโดย เซเนอร์และคนอื่นๆ เช่น เซเนอร์ และบรูโน (Chenery and Bruno, 1962) และ เซเนอร์ และสตรัท (Chenery and Strout, 1966) ที่เรียกว่า Two-Gap Model เป็นงานที่ได้รับความสนใจมากขึ้นหนึ่ง เซเนอร์และคณะ ได้ศึกษาความสำคัญของเงินทุนจากต่างประเทศในการบรรเทาข้อจำกัดทางเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาที่สำคัญ 2 ประการ คือ เงินออมภายในประเทศไม่เพียงพอต่อความต้องการลงทุน (Saving Investment Gap) และการขาดแคลนเงินตราต่างประเทศเพื่อชำระการขาดดุลการค้า (Foreign Exchange Gap) ด้วยการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างช่องว่าง (Gap) ทั้งสองกับรายได้ประชาชาติ และมีการกำหนดอัตราการเติบโตของเศรษฐกิจที่ต้องการ ทำให้สามารถพยากรณ์ความต้องการเงินทุนจากต่างประเทศที่ต้องการใช้ในการบรรลุเป้าหมายของการเติบโตนั้นได้ แบบจำลองของเซเนอร์นี้ได้รับความนิยมมากในช่วงทศวรรษ 1970-1980 จนธนาคารโลกนำมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาในสมัยนั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อสมมติของแบบจำลองดังกล่าวที่ว่าทรัพยากรภายในประเทศไม่สามารถทดแทนทรัพยากรจากต่างประเทศได้เลย อันทำให้ประเทศจะต้องมีการนำเข้าเป็นสัดส่วนที่คงที่กับรายได้อยู่เสมอ เป็นข้อสมมติที่ตั้งเกินไป ไมคาโลปอลอส (Michalopoulos, 1975) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าประเทศกำลังพัฒนาบางประเทศก็มีขีดความสามารถในการทดแทนปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศได้พอสมควร ดังนั้นในการศึกษาจะต้องคำนึงถึงความยืดหยุ่นของการทดแทนกันระหว่างปัจจัยการผลิตนำเข้าและปัจจัยการผลิตของประเทศด้วย กระนั้นก็ตาม มักพบอยู่เสมอๆ ว่าสินค้าทุนที่ผลิตขึ้นมาในประเทศกำลังพัฒนาสามารถทดแทนสินค้านำเข้าได้ในขอบเขตจำกัดมาก คาน และไนท์ (Khan and Knight, 1988) ได้สร้างแบบจำลองที่การผลิตและส่งออกของประเทศกำลังพัฒนาจำเป็นต้องพึ่งพาสินค้าทุนและวัตถุดิบนำเข้าอยู่มาก ลักษณะพิเศษของแบบจำลองก็คือได้กำหนดให้การนำเข้าและการส่งออกไม่เป็นอิสระต่อกันเหมือนดังแบบจำลองการค้าระหว่างประเทศทั่วไป และชี้ให้เห็นว่ามาตรการจำกัดการนำเข้าของประเทศลาตินอเมริกา ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ในหนี้สิน อาจส่งผลเสียต่อความสามารถในการส่งออก รายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศลดลง และส่งผลเสียต่อดุลบัญชีเดินสะพัดในที่สุด เฮนส์เชล (Hentschel, 1992) ได้รับแนวคิดบางส่วนของ คานและไนท์ (Khan and Knight, 1988) มาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของการนำเข้าต่อการเติบโตของประเทศกำลังพัฒนาที่มีระดับหนี้สูง โดยแยกประเภทของสินค้านำเข้าให้ละเอียดยิ่งขึ้นเป็นสินค้านำเข้า สินค้าขั้นกลาง และสินค้าอุปโภคบริโภค พร้อมกับชี้ให้เห็นว่าประเทศที่มีความยืดหยุ่นของการทดแทนกันระหว่างสินค้านำเข้าที่ผลิตภายในประเทศกับสินค้านำเข้าแตกต่างกัน จะได้รับผลกระทบจากความผันผวนภายนอกแตกต่างกันไป

เรื่องผลกระทบจากภาคต่างประเทศนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากในปัจจุบันเป็นการยากที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะหลบเลี่ยงไปจากการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศได้ ประเทศไทยเองก็เช่นเดียวกัน ที่นับวันจะยิ่งถูกผูกพันเข้ากับเศรษฐกิจโลกแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งแม้จะถือเป็นการอำนวยโอกาสให้ประเทศไทยได้พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไปอย่างรวดเร็วโดยอาศัยทุนต่างประเทศและการค้าขายกับต่างประเทศ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การผูกพันตัวเองไว้กับภาคต่างประเทศอย่างแน่นหนา ก็เป็นการเพิ่มความเสี่ยงอันจะเกิดจากความผันผวนของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจจากภายนอกมากขึ้น อัจฉนา วัฒนานุกิจ และตีรณ พงศ์มณฑิณี (Atchana Wattananukit and Teerana Bhongmakapat, 1989) ได้ทำการศึกษาถึงผลกระทบของการเกี่ยวข้องกับภาคต่างประเทศ โดยเน้นในด้านการค้าระหว่างประเทศที่มีต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย โดยอาศัยแบบจำลอง 2 ประเภท อันได้แก่ 1) แบบจำลองเชิงมหเศรษฐศาสตร์ (Macroeconometric Model) ซึ่งให้ประโยชน์ในการพยากรณ์ระยะสั้น และสามารถจำลองสถานการณ์ให้มีความผันผวนขึ้นในภาคต่างประเทศเพื่อศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยรวมได้ 2) แบบจำลองซีจีอี (CGE Model) ซึ่งให้ประโยชน์ในการตอบคำถามเกี่ยวกับการกระจายรายได้ การจัดสรรทรัพยากร และผลกระทบต่อภาคการผลิตย่อยภายในแบบจำลอง ผลการศึกษา พบว่า การส่งออกมากขึ้นช่วยให้เกิดการเติบโตของผลผลิตมวลรวมภายในประเทศ แต่ในขณะเดียวกันก็มีส่วนทำให้อัตราเงินเฟ้อเพิ่มสูงขึ้น และกระตุ้นการนำเข้าให้สูงขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเข้าเทคโนโลยีต่างๆ ที่จำเป็นต่อการผลิต ดังนั้นการส่งออกที่เพิ่มมากขึ้นจึงไม่ได้ช่วยพยุงฐานะดุลการค้าของประเทศ และยิ่งพบว่า รายได้จากการส่งออกมักไม่ได้ไหลไปสู่ครัวเรือน

ขนาดเล็กที่มีรายได้น้อย และทำให้การกระจายรายได้ของประเทศเลวลงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม การส่งออกก็ได้ช่วยเพิ่มบทบาทและความสำคัญของภาคอุตสาหกรรม (Manufacturing Sector) ในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น

เพื่อที่จะได้เห็นว่าการผลิตในภาคอุตสาหกรรมใดก่อให้เกิดผลกระทบต่อดุลการค้าอย่างไร ศิวพร มัณฑุกานนท์ (2527) จึงได้ทำการศึกษาผลกระทบต่อดุลการค้าของภาคอุตสาหกรรมต่างๆ ตามที่มีการจำแนกไว้ในตารางปัจจัยการผลิต-ผลผลิต (Input-Output Table) รวมทั้งสิ้น 93 สาขา ซึ่งในการศึกษาได้สร้างดัชนีผลกระทบต่อดุลการค้าขึ้น โดยมีหลักในการพิจารณาคืออุตสาหกรรมประเภทหนึ่งสามารถส่งออกได้เป็นมูลค่ามากกว่าหรือน้อยกว่าการนำเข้าที่อุตสาหกรรมประเภทนั้นได้ก่อกำเนิดขึ้น ผลการศึกษาพบว่าอุตสาหกรรมที่มีมูลค่าการผลิตสูงยังต้องพึ่งพาวัตถุดิบจากต่างประเทศอยู่มาก และได้เสนอให้มีการเลือกลำดับในการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่ละประเภทตามลำดับที่เหมาะสมกับทรัพยากรที่มีอยู่ภายในประเทศ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2536) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการนำเข้าวัตถุดิบ พบว่าการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมของไทย ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการบริโภคเองภายในประเทศหรือเพื่อการส่งออก ต้องอาศัยวัตถุดิบซึ่งไม่มีอยู่ในประเทศเป็นจำนวนมาก อาทิ เหล็ก อลูมิเนียม เพชร พลอย ทองคำ ฝ้าย เยื่อกระดาษ หนังฟอกและหนังอัด ซึ่งวัตถุดิบเหล่านี้เป็นปัจจัยการผลิตที่จำเป็นของอุตสาหกรรมหลักเพื่อการส่งออกของประเทศไทยหลายประเภทไม่ว่าจะเป็น เสื้อผ้าสำเร็จรูป อัญมณี เครื่องหนัง กระเป๋า รองเท้า

ส่วนในด้าน การนำเข้าสินค้าทุน บังอร สุวรรณการุญ (2542) ได้สร้างแบบจำลองเศรษฐกิจมหภาคขนาดเล็กขึ้น เพื่อศึกษาบทบาทของการนำเข้าสินค้าทุนต่อการพัฒนาประเทศ และได้สรุปว่าการเปลี่ยนแปลงในตัวแปรที่กำหนดการนำเข้าสินค้าทุน อาทิ อัตราแลกเปลี่ยน สินเชื่อเพื่อการนำเข้า การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของผลผลิตภายในประเทศได้

นอกจากการศึกษาผลกระทบของทุนนำเข้าต่อปริมาณผลผลิตภายในประเทศแล้ว ยังมีการศึกษาถึงผลกระทบต่อดุลการค้าด้วย โดย พรชัย ทรัพย์ยิ่ง (2542) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่กำหนดการไหลเข้าออกของเงินทุน และผลที่จะเกิดต่อการค้าระหว่างประเทศของไทย โดยเลือกศึกษาเงินทุนเคลื่อนย้าย 2 ประเภท คือเงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (Foreign Direct Investment) และ เงินกู้ยืม (Loan) มีการสร้างแบบจำลองเศรษฐกิจมหภาค (Macroeconomic Model) ขนาดเล็กแบบเคนส์เซียน ซึ่งประกอบไปด้วยสมการการบริโภค การลงทุน รายได้ประชาชาติ การส่งออก การนำเข้า และดุลการค้า รวมทั้งสิ้น 7 สมการ ซึ่งในจำนวนนี้เป็นสมการเอกลักษณ์ 3 สมการ แบบจำลองนี้ ผู้ศึกษาได้ย่อขนาดลงมาจากแบบจำลองของ ภาณุพงศ์และคณะ(2541) ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าและมีรายละเอียดมากกว่า ในการศึกษาของพรชัย (2542) พบว่า การไหลเข้าของเงินทุนจากต่างประเทศ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบการลงทุนโดยตรงหรือเงินกู้ จะทำให้เกิดการนำเข้าเพิ่มขึ้น และถึงแม้ว่าจะมีส่วนช่วยในการกระตุ้นการส่งออกไปด้วย แต่ว่าการส่งออกที่เพิ่มขึ้นไม่มากพอที่จะชดเชยการนำเข้าที่เพิ่มขึ้นได้ จึงสรุปว่าการไหลเข้าที่เพิ่มขึ้นของเงินทุนจากต่างประเทศทำให้ดุลการค้าของไทยเลวลง